

## ELŐSZÓ

**Mottó:** „*Most óriás sírkő vagyok csak,  
Hitét gyászolva századoknak  
És a mai langy nemzedéknek  
A meghalt hit hamvából élnek*”

(Mindszenty Gedeon)

(r. kath. esperes: 1829-1877)

Az elmúlt években egyre több szó esett közelmúltunk megismeréséről és ezeknek az ismereteknek valamilyen formában való megjelenítéséről. Ennek gyakorlati megvalósítására, elsősorban most nyíltak meg azon publikálási lehetőségek, amelyekben nyíltan és kötetlenül tudták pótolni az olyan hiányzó helytörténeti monográfiákat, amelyek többé-kevésbé családtörténetekkel is foglalkoznak.

Az örmény származású erdélyi magyarok számára is alkalom kínálkozott ebben a helyzetben, hogy megírassák azt a 350 éves kis erdélyi történelmüket, habár az ő történelmük nem a betelepedéskor kezdődött, de attól számítva szorosan kapcsolódott Erdély társadalmi és gazdasági életéhez. Ennek a múltnak a feltárása egyúttal egyfajta feladatvállalás lenne annak bemutatására, hogy mi is történt a valamikori szépvízi örmény bevándorlók leszármazottaival. A belőlük kialakult polgári réteg komoly anyagi javakkal járult hozzá a gazdasági fejlődéshez, de ezen anyagi javak mostani tulajdonjoga is felmerül, amelyet az elmúlt 50 esztendőben nem firtatott senki. Az elmúlt években igen sok vitának adott hangot az örmény katolikus egyház ingatlanjai fölötti tulajdonjogi kérdés is, amelynek érvényesítésére igen csak számosan tartanak jogot. Az utóbbi évek másik fontos kérdése volt a vallási hovatartozás vitája is, amely viszont idáig egyáltalán nem volt téma az örmény származású magyarok számára, hiszen tudvalevő, hogy ők a katolikus egyházhoz tartoztak.

Ez a mostani monográfia is felsorakozik a mostanig megjelent sok értékes közlés és helytörténeti írás mellett azzal a céllal, hogy olyan pótlólagos ismereteket adjon közre Csíkszépvíz és Gyergyószentmiklós magyar-örményeinek életéből, amelyek még nem kerültek nyilvánosság elé. Itt azért lett említve Gyergyó is, mert nagyon sok családnak egy része Szépvízen, míg a másik fele Gyergyóban élt és nem lett volna ildomos egymástól teljesen függetlenül mutatni be ezeket a családokat. Tehát ne érezze egy gyergyói születésű sem sértve magát azáltal, hogy a könyv címében csak Szépvízre van utalás, míg a könyvben viszont igen sok régi gyergyói család és egyén leírása is bemutatásra kerül. Évszázadokon keresztül a szépvízi-, és gyergyói családok igen közeli rokoni közösségekben éltek, majd kölcsönös házasságok révén is vegyesen fordultak elő mindkét helységben. Nos ez alól van azonban kivétel is!

A könyv tartalma szerint tényszerűleg és híven igyekezett bemutatni a családokat, de főként a családi nevek eredetére vonatkozó tárgyilagos anyagot, a családnevek minden logikának ellentmondó változásait, a régi beszéd érdekességeit, a lakosságra vonatkozó demográfiai számadatokat, a korabeli megélhetési lehetőségeket, az egyéni és családi foglalkozások szükségszerű alakulásait, stb.

A könyv fő célja azonban mégis az volt, hogy történelmi hűséggel pótolja egyszer s mindenkorra az itt megtelepedett családok származására vonatkozó összefüggéseket és felmenő ági kapcsolatokat. Remélem, hogy jószándékom és a lehetőségeim-

hez mérten eleget tettem ennek a vállalásnak és tisztázni tudtam azokat a hiányzó genealógiai részeket is, amelyek mindeddig fehér foltnak számítottak úgy, hogy mostanig nem alakítottak ki azonos álláspontot egy homályosnak tűnő családszármazási részokról, vagy egy minden tárgyilagosságot mellőző szájhagyományról.

Egész Erdély népességének történetét csak úgy példázhatja egy hatalmas bolyból kiemelt település, ha a közösség sorsformálásban is szerepet játszó személyiségek kiemelésével Erdély jól meghatározott részeihez köti Szépvíz (Gyergyó) részeseményeit, de ezek részként is szorosan kapcsolódnak az egészhez. Az egyedi családtagoknál számtalan olyan kiemelkedő egyén került bemutatásra, akiknek kiléte és értékelése mostanáig teljesen ismeretlen volt a nagyközönség számára.

Nem csekély jelentőséggel bírnak ezen ismeretek az utókor számára sem, mert hiszen módosítja a családokról és nevekről alkotott felfogást s árnyalja az eddigi ismereteket a családnevek kialakulásáról is. Ezen keresztül viszont legalább tényyszerű feltárást kapnak olyan lényeges dolgok is mint a családi élet folyamatossága, az egymáshoz fűződő érdekkapcsolatok, a polgárosodás megteremtésének útjai stb.

Minden történelmi témájú írás a tökéletességre igyekszik, ezt azonban így nehéz kivitelezni és éppen ezért elnézést kérünk mindazon személyektől akikről nem tudunk, de akik úgy érezték, hogy ők is ide tartoznának és helyük lett volna itt, de mégis kimaradtak e könyvből. Helyreigazításra mindig akad lehetőség és talán részben ez is egyik célja az ilyenszerű írásoknak.

Csak mint érdekesség lobbizzak jómagam szépszüleivel annak érdekében, hogy az avatatlan szemlélőt is kíváncsivá tegyem azzal, vajon az ő néhai szépszülei kik is voltak? - Nézzük csak ezt, példának kiragadva a szerző szépszüleinek egy részét:

Száva Gergely /1779-1826/ és neje /Záchnó/ Keresztes Róza /1784-1836/, Khonthikár Zakariás /1777-1846/ és neje Dávid Johanna /1785-1843/, Mánya János /1765-/ és neje Száva Anna /1776-1836/, csíkszentgyörgyi Ficzus Gergely /1783-?/ és neje Záchnó Anna-Mária /1794-/, taplocai Balázs Tamás /1758-/, taplocai /Kottyán/ Lajos János /1782-/, dánfalvi Albert Márton /1783-/, taplocai Miklós György /1778-/ taplocai Botár János stb. Ez a felsorolás csak a szépszülők egy részének a nevét említi meg (hiszen mindenkinek 32 szépszülje van), de az összes kinyomozása nem is egyszerű, mert csak erre évekig tartó munkára volna szükség!)

Emberek, családok erkölcsi-etikai jelenét csak a múlt felé tudás ácsolása révén lehet bemutatni, megeleveníteni. Ebben a könyvben a közzétett adatok történelmi hűséggel fedik a valóságot, mivel ezek az 1723-ban kezdődő anyakönyvekben bevezetett írások alapján lettek összeállítva. Amikor a könyv megírásához hozzáfogtam abban reménykedtem, hogy minden család majd végiglapozza az őseit bemutató monográfiát és hozzájuk hasonlóan, bizakodva fog csatlakozni a megmaradás további kihívásaihoz az elkövetkező években. A könyvben szereplő családok késői utódainak polcára remélhetőleg nem csak felkerül ez a könyv, hanem érdeklődéssel el is fogják ezt olvasni. Megértésüket megköszönve kívánom, hogy könyvem szolgáltasson érdemleges információkat közvetlen családjá és ismerősei számára is.



## TÖRTÉNELMI VISSZAPILLANTÁS

Az örmények királyságuknak Ázsiában történt elbukása után szétszóródtak. Ani a régi örmény főváros 1239-ben esett el. Ezt még tetézte III. Levon király halálát (1284-ben) követő polgárháború, amely a trónörökösödési villongások miatt tört ki. Az egyik legnagyobb külső ellenség a perzsa és az egyiptomi volt, akik elárastották Örményországot (Hajasztánt) és lerombolták „Áni” királyszékes várost is, amelyet pár évvel később 1319-ben egy földrengés végleg elpusztított. (Megj.: Áni székesegyházának romjai láthatók napjainkban is, igaz ez ma már Törökországhoz tartozik!). Itt a későbbi események megértése szempontjából érdemes megjegyezni, hogy az „Áni”-ből való első menekülési hullám 1062-ben történt, amikor kb. 20.000 örmény menekült Galíciába, pontosabban Lemberg vidékére, de ezekből nem sokan kerültek később Erdélybe. Ezt a menekülést követte a mai életet érintő második nagy menekülési hullám 1320 körül és ezeknek az utódai telepedtek több mint három évszázados vándorlás után végül is Erdélybe 1668-1672 között.

A fenti Ániból és környékéről 700 évvel ezelőtt elmenekült vagyonos és nemes örmények tekinthetők az erdélyi örmények „egyenes őseinek”. Hogy mi is történt velük a menekülést követő 700 esztendőben, arra választ csak az Erdélybe való betelepedést követő időszak nyújtott elfogadható információkat. Ettől kezdve tehát már különböző hiteles dokumentumokra (ez kb.1718-tól számítható) lehet támaszkodni és ezeknél is a családi vonatkozású adatok nagyrésze kimondottan csak az anyakönyvekre hivatkozik.

Az utolsó örmény király VI. Levon volt (Nagy Lajos magyar királlyal rokonságba volt, uralkodott 1373-1375), aki két évi véres háborúskodás után egyiptomi fogságba került, ahonnan hét évi szenvedés után a spanyol király váltotta ki a pápa segítségével. A hontalan király a spanyol, a francia, az angol királyoktól kért segítséget, de eredménytelenül. A csalódott király 1393. nov.-ben halt el Párizsban és utolsó leszármazottja is itt halt meg 1906. aug.12-én egyszerű francia állampolgárként.

A legenda szerint az örményeket Tiridatesa királyukkal együtt Kr.u. 301-ben Világosító Szent Gergely (Gregor Luszávoric) térítette meg a keresztény hitre. Alig 2 évszázad után, 491-ben elvetették a kalcedoni zsinat végzéseit és elszakadtak a római egyháztól. A Kr.u. 600-tól kezdődő 3 évszázadot a mai napig is homály fedi és csak 939-től kezdve lehet újra találni ide vonatkozó írásokat, feljegyzéseket.

1441-ben alig pár évvel azelőtt, hogy a törökök elfoglalták Konstantinápolyt, új székhelyet kerestek pátriárkájuknak. Akkor választották az örmény egyház székhelyének Ecsmiadzét. Azóta itt székel a katolikosz, akinek irányítása alá tartoznak a „nem egyesült /ortodox/ örmények”, vagyis apostoli örmények. Ugyanakkor a római pápa fennhatósága alá tartoznak az ún. „egyesült örmények”, vagy más néven **uniált** örmények. Az egyesült örmények istentisztelete olyan, mint a római katolikusoké, azzal a különbséggel, hogy az istentisztelet nem latin, hanem örmény nyelvű.

Miután a földrengés Anit megsemmisítette, az itt élő örmények elmenekültek a kaukázusi bérceken keresztül és rövid ideig Akhszár vidékén telepedtek meg (ez a mai orosz Kazán és Astrachan közötti rész). Innen a kipcsak-tatóroktól való félelmükbe 1330-ban mintegy 12.000 örmény fő (kb.2500 család) átköltözött a Krími félsziget északi részére (a valamikori Etelköz délnyugati csücske), majd az olaszok-

tól bírt Kaffa nevű város (mai nevén Feodosia) és ennek környékén telepedtek meg. Itt közel 125 évet tartózkodtak, ami nyelvi szempontból igen meghatározó időszak volt számukra, mert utóbb ezt a nyelvet vitték magukkal Erdélybe is. (Ez volt az ún. *örmény-kipcsák* nyelv.) Kereskedelmi szempontból az akkor itt tartózkodó genuai olaszokkal is tartottak kapcsolatokat, azonban akkori megélhetésüket főleg az állati bőröknek tímárok által való feldolgozása biztosította! - A krími tartózkodásuk egyik emlékét őrzi például a mai „*Ármjanszk*” község neve is a mai Ukrajnában.

A törökök balkáni előretörését követően az örmények egyre inkább résztvettek Erdély külkereskedelmében. Már az 1529-1530-as évek brassói számadáskönyveiben több örmény név is felbukkant. A mohácsi vész után a lengyelországi és moldvai örmények mellett megjelentek a tökeerős konstantinápolyiak is, akiknek nagy szerepük volt abban, hogy az örményeknek sikerült megkaparintaniuk a gyors és sok haszonnal járó marhakereskedelem monopóliumát.

1457-ben a tatárok végleg elfoglalták Kaffa városát. Az itt élő örménység ismét elmenekült, egyrésztük (kb. 40.000 fő) a lengyelországi Galicziába (Kamenec, Lemberg, Mohilov, Stanislav, Tisminica, Brzézany, Lysiec) és kisebb részük a moldvai Bukovina (Szucsáva) északi területeire. Galicziában a fő központjuk Lembergben alakult ki, ahová az Áni-beli örmények legelső hulláma 1062-ben érkezett, amint azt már említettük. Itt építettek először fatemplomot az 1180-as években, majd csak 1363-ban épült fel a ma is látható kőtemplom. Majd jóval később saját örm. kath. megyéspüspökük is volt Thoroszovics Miklós /1626-1681/ személyében, miután 1626-ban megtörtént a Rómával való egyesülés. Itt kell megemlíteni, hogy 1660-ban Krakkó város polgármestere az örmény származású Podogi András volt, aki Stanislavopolban templomot építtetett az örmények számára, de némi földadományozással is segítette őket. Egyébként Stanislavból származott a később Erdélybe települt Bogdánovics család. Egy másik jelentős örmény központ Kuti helységben volt, ahol az itteni „decanatus” a lengyelországi örmények központjának számított. A galíciai örmény települések között kell említeni még Horodenkát és Szniátint is. Az utolsó lembergi örm. kath. érsek Theodorovics József volt az I. Világháborút megelőző években.

A bukovinai települések között a legjelentősebb örmény közösségek Csernoviczban és Szucsávában voltak. A Csernoviczban élő örmények nagyrésze az egyesült örményekhez tartoztak, míg a szucsávaiak nagyrésze (1890-ben kb. 1000 személy) nem egyesült volt. Csernoviczban épült az első katolikus örmény templom 1871-ben. Az 1890-es évek végen a lembergi katolikus örmény püspök joghatósága alá kb. 4000 kath. örmény tartozott. Később a lengyel részéről is többen visszaszivárogtak Bukovinába és Moldvába (Jó Sándor /Alexandru cel Bun/ moldvai vajda már ennek előtte 1418-ban kb. 3000 örmény főnek /de nem családnak/ adott letelepedést Szucsáva /Szöcsi/, Szered, Botosán, Román, Bákó, Vászló városokban). Később még Jass, Kutnár, Foksán, Husz és Barlád helységekre is telepedtek meg. (A hiteles Bandinus-kódex szerint 1646-ban pl. Vászló 2000 lakójából 800 fő /kb.100 család/ örmény származású volt). - De az a hatalom amely ősi hazájukat eltiprta, itt se hagyott nyugtot nekik, mert 1669-ben a törökök nagy haddal beütvén Moldvába és Lengyelországba (történelmi tény, hogy IV. Mehmed 1672-ben beveszi Kámenec-Podolski lengyel végvárat, amely ma Ukrajnához tartozik) és ez az örményeket ismét



menekülésre kényszerítette. Ennek a menekülésnek még az is volt az oka, hogy Duka moldvai vajda, aki maga is görög származású lévén, a görög kereskedőket támogatta az örmények rovására, ezért az utóbbiak 1671-ben részt vettek az ellene kirobbant felkelésben, és az örmény családok egy része a megtorlástól való félelmében menekült Erdélybe. Duka emelett kényszeríteni akarta az örményeket ősi hitük feladására és a görög-ortodox szertartás követésére. Mivel ezt nem teljesítették, ezért a szakadárok üldözni kezdték őket, templomaikat kirabolták, egyházi könyveiket elégették és papjaikat börtönbe vetették.

Az így kialakult helyzet és az a tény, hogy ebben az időben Moldva felvonulási területet jelentett a török csapatok számára, s az állandó dúlások szintén hozzájárulhattak az örmények tömeges áttelepüléséhez. Mindezek ellenére egy bizonyos számú örmény lakosság azért maradt Moldvában is, amit bizonyít az a tény is, hogy pl. 1708-ban Verzeresku az első uniált püspök a rossz erdélyi helyzet miatt hozzájuk tért vissza és maradt Moldvában egy-két évet. A valóság az, hogy a Moldva északi részén élő örmény lakoságnak egy elég nagy hányada helyben maradt és minden háborús veszély ellenére vonakodtak az addig összegyűjtött anyagi javaik feladásától, cserébe egy bizonytalan és számukra előre nem ismert életformáért.

1668-ban valamivel több mint 400 család (hozzávetőlegesen 3000 fő) a Moldva és Erdély között fekvő hegyekbe vonult és várták a kedvező alkalmat a visszatérésre. Mivel ez nem következett be, így az erdélyi fejedelemhez fordultak bebocsátási kérelemmel. Így I. Apaffi Mihály Erdély akkori fejedelmének bölcs döntésével és a rendek hozzájárulásával telepedtek Erdélybe. Teljesen alaptalan az a közkedvelten ismert és több írásban is megjelent adat, amely szerint 12.000 örmény telepedett volna akkor Erdélybe. Ez a 12.000 fő azért is kétséges, mert ez több mint 2 ezer családot jelentett volna és ezt nem lehet alátámasztani érvekkel, ugyanis ez mindenfajta logikával ellentétes. A letelepedési dátumot általában 1672-re teszik, de a nagyobb beszivárgás hulláma már 1664-ben elkezdődött és csak összességében fejeződött be 1672-ben, igaz ez sem teljesen. A Kárpátokba menekült családok egy kis hányada 1673-ban még a török elleni harcok elcsendesültével ugyan visszatért Moldvába, de a későbbiek folyamán az orosz-török háború idején számosan közülük mégis Erdélybe kényszerültek. Jó tudni, hogy Jan Sobieski lengyel király 1673. nov. 11-én az első megsemmisítő vereségét mérte a törökökre, de a végső csapást csak 1683-ban sikerült kivívnia! (Bécs felszabadításakor vö. Kahlenbergi csata)

1672-ben I. Apaffi Mihály fejedelem az 1658-1661-ik évi tatár pusztítás és a belső harcok következtében meggyérült lakosság pótlására, és Erdély gazdasági életének helyreállítására törekedve, szívesen fogadta az iparral és kereskedelemmel foglalkozó örmény családokat Ezek a családok főként a kereskedelmi szempontból fontos helyeken telepedtek meg. Így jöttek létre az ebesfalvi (Erzsébetváros /románul Dumbrăveni/ talán a legrégebbi), *gyergyószentmiklósi* (ahová már 1654-től megkezdődött a betelepedés), *csíkszépvízi*, Kézdivásárhely-kantai valamint a besztercei (*nagydemeteri*) örmény telepek. Utóbbinak lakói a szászokkal való ellentétek miatt 1712-ben végleg elköltöztek innen a mai Szamosújvár (Gherla) városába. Erdély belsejében Petelén, Felfaluban, Görgényszentimrén, Gyulafehérváron, Bonyhán, Csíksomlyón telepednek le kisebb-nagyobb csoportok. (A kantai telep az 1780-as években szűnt meg, azonban Kantán még 1805-ben is lehetett néhány családos



örményt találni, pl. Császár Ádám és fia, Keresztes Lázár, Jánosi (Ohán) Márton, /Porumb/-Szerácsi Bogdán, Karácsony Lázár, Kolcza Kristóf stb. Közösségileg ők szépvízinek mondhatók, mert a családi kötődés szempontjából ehhez a közösséghez tartoztak! Szükséges megjegyezni, hogy miután 1712-ben rendeződött Szamosújvár jogi helyzete, nagyon sok gyergyói család ide költözött át az 1740-es évektől kezdődőleg. (1730 körül Szamosújváron már 156 örmény család lakott !)

Mint történelmi folyamat megállapítható, hogy az örmény kolóniák a XVII. század közepétől alakultak ki Erdélyben és a XVIII. század végéig éltek virágkorukat. A feudalizmusra jellemző zártság és önirányítás segítette megőrizni a kis közösségek nemzeti arculatát, szokásait és életmódját. A kapott kiváltságok és privilégiumok kedvezően befolyásolták az örmény kolóniák kézműves iparának és kereskedelmének fejlődését. Az 1700-as években hatalmas gazdagság összpontosult az örmény származású erdélyi kereskedők, a tímáripárban pedig nem volt versenytársuk. A polgári-kapitalista viszonyok kialakulásakor azonban felbomlottak a korábbi feudális életkeretek, az önirányítás és önrendelkezés helyét a központi, általános adminisztratív irányítás foglalta el. Megszűnt a kolóniák zártsága is, s ez maga után vonta a más nemzetiségű közösségek homogenitásának felbomlását, így mint általános jelenség kezdetét vette az asszimilációs folyamat. Miután felbomlanak az önrendelkezés és önszerveződés bizonyos intézményei, a nemzeti identitástudatot erősítő és az összetartozást kifejező más, polgári jellegű intézmények, egyletek, segély-egyesületek, társaságok keletkeznek.

Csíkshépvízen 1668-1669-ben megközelítőleg 330 főnyi örmény (ez kb. 45 család lehetett, de nem háztartás) kapott letelepedést, akik a közép-, délmoldvai részekről (Vászlóból, Botosaniból s a tőle délnyugatra fekvő részekről) a Gyimesi-szoroson keresztül jöttek Szépvízre és Gyergyóba. A Moldvából útrakeltek közül egyes csoportok már Nagydemeteren és a kézdiv.-i Kantán lemaradtak, más csoportok tovább mentek Ebesfalváig. Ebből az állapítható meg, hogy valamilyen módon a kantai, a szépvízi és a gyergyói örmények valahogy együvé tartoztak. Tanulmányozva a szépvízi és a gyergyói anyakönyveket, ezekből világosan kitűnik, hogy a beköltözést követően a családok egyértelműen vegyesen fordultak elő ezekben a helységeken, ahogy pl. a család egyik fele Szépvízen, míg a másik Gyergyóban vagy Kantán élt. Természetesen volt egy-két olyan *családnév*, amelyek csak Szépvízen fordultak elő, mint pl. a Kosztin, Kozocsa, Persián, Porumb, Potoczky családok, ezek tipikus szépvízi családok voltak és rájuk a „csak szépvízi” volt a jellemző. De ugyanezt néhány gyergyói családnévre is el lehetett mondani, mint pl. Ávéd, Czárán, Buslig, Cziffra, Dobribán, Kövér, Revucz, Sáska, Szarukán, Szekula, Ulián, Vákár, Verzár stb. A szépvízi örménynyelvű anyakönyv bejegyzéseinek alapján történt felméréseknél (dr.Száva T. által kiemelt 50 éves időszakot felölelő pontos demográfiai összegezés) az 1770-1820 közötti esztendőken csak Szépvízen összesen 108 esketés történt, 641 gyermek született és 245 személy halt meg. Ezt követően reálisak Benkő Károly 1850-es azon demográfiai adatai is, amely szerint a falu 1899 lelket számláló lakójából akkor 293 volt örmény származású (15,4 %). Ez hozzávetőlegesen 50 családot jelentett akkor. Hivatalos források szerint a letelepedést követő 50 évvel később, tehát 1721-ben is csak 24 *adófizető kaput* /kb. 48 háztartás/ tartottak számon Szépvízen (megj.: a háztartások száma kb. duplája volt az



adófizető kapuknak, de valójában csak a kapukat vették figyelembe!). Ha a háztartások számát négygel szorozzuk, akkor megkapjuk a személyek számát. A fenti 1721-es évben, tehát elég pontos megközelítéssel kb. 192 örmény (de ez durvább megközelítéssel lehetett 200 is) lakhatott akkor Szépvízen.

Csíkszépvíz irányába 1742-ben még kb. 300 fő menekült Moldvából az orosz-török háború elől, de ezek közül viszonylag csak kevesen maradtak véglegesen a faluban. 1703-ban gyermekként került Kantából Csíkszépvízre Khontikhár Zádig /1706-1782/ a későbbi Császár-Zakariás család alapítója. Az 1694-es tatár betöréskor szépvízi örményeket is hurcoltak fogságba, amely nagymértékben gyengítette az örmény közösség demográfiai helyzetét, de kipusztult itt a fél falu az 1719-es pestisjárványkor is. 1768-ban a racionalista gondolkodású gróf Apponyi György máramarosi főispán egy bevándorlási akciót indított, hogy Lengyelországból (Galíciából) néhány családot költöztessen a máramarosi kamarai birtokokra (a Jakabffy és Karácsony nevet felvett családok is ekkor kerültek Erdélybe más családokkal).

Az 1780-as évektől kezdve sok gyergyói örmény család (pl. Czárán és Kövér) bérelt a gyulai és békési térségben (Magyarország) állathizlálásra alkalmas pusztát. Ezek közül sokan nem tértek többé vissza Erdélybe. Hasonló okkal magyarázható, hogy 1997-ben Szépvízen csak 4 ember vallotta magát magyarörménynek (az ott élő id. Zakariás Péter szomorú megállapítása alapján).

Pedig nem kis büszkeséggel kell megemlíteni olyan nevezetes személyiségeket, akiknek nevei joggal bekerültek a magyarság történetébe, - itt gondolunk elsősorban az aradi 13 vértanúra - akik közül Kiss Ernő és Lázár Vilmos örmény származásúak voltak. A külföldre származott örmények közül a gyergyói születésű **Ákoncz-Kövér István** /1739-1824/ emelkedett ki. Ugyancsak a 1848-as szabadságharc egyik nagyszerű egyénisége volt **Czetz János** /1822-1904/ ezredes, az erdélyi hadsereg ideiglenes főparancsnoka, aki 1849 után Argentínába emigrált, ahol megalapította és vezette a Buenos-Aires-i Katonai Akadémiát. (Megj.: Czetz a háromszéki Gidófalván született). A szabadságharc leverése után /Szekula/ **Jákobi Sándor** /1805-1853/ gyergyószentmiklósi örmény káplánt az osztrákok halálra ítélték, s bár nem végezték ki, mégis várfogságban halt meg 1853-ban.

Az írók között ott van **Csiky Gergely** színműíró /1842-1891/, **Szongott Kristóf** /1843-1907/ szamosújvári gimn. tanár, **Dávid Antal Iván** regényíró /1913-1988/, vagy mások mint pl. **Petelei István** /1852-1910/ kolozsvári újságíró, **Bányai Elemér** (Zuboly) /1875-1915/ újságíró, **Tutsek Anna** (Tábori Róbertné) /1869-1945/ kolozsvári születésű ifjúsági regényíró, **Hollósy Kornélia** /1827-1890/ a magyar operajátzás primadonnája és **Hollósy Simon** /1857-1918/ nagybányai festő, **Herrmann Antal** /1851-1926/ néprajztudós, **Kritsa Klára** /1849-1926/ gyergyószentmiklósi szépíró (akit Czetz János 1892-ben személyesen kért fel frásai fordítására az „Arméniá”-ban), **Czárán Gyula** /1847-1906/ (seprősi földbirtokos, az erdélyi természetjárás apostola), **Kapdebó Gyula** /1874-1926/ építész, **Gyertyánffy István** /1834-1930/ pedagógiai író, **Merza Gyula** /1861-1943/ (örménység kutató, a Kolozsvári Néprajzi Múzeum igazgatója, az EKE főpénztárosa, az „Erdély” folyóirat szerkesztője), **Pattantyús-Ábrahám Géza** /1885-1956/ gépészmérnök (budapesti egyetemi tanár). De említhetjük **Száva Antalt** /1785-1852/ mint első szépvízi származású orvos-gyógyszerészt, aki /Záchnó/ Zakariás Antal bányatulajdonos

meghívására 1839-től mint a telep első bányorvosa gyógyította és gyógyszerelte a betegeteket a csíkszentdomokosi-Balánbánya telepen.

Hadd említsük meg **Taploczai István** /1631-1678/ nevét is (aki Csíktaplocán született eredetileg Görög István néven), akit a pápa 1677-ben kinevez Moldova apostoli vikáriusának, de Rudzinski bákói püspök nem engedi át számára az ottani volt ferences kolostort és Taploczai kénytelen betegen visszatérni Csíksomlyóra, ahol nemsokára meghalt viszonylag fiatalon.

Az első székelyföldi kötődésű országgyűlési képviselő és dualizmuskori politikus a brassói **dr.Zakariás János** /1867-1946/ ügyvéd volt a Magyar Parlamentben 1906-1911 között. Személyéhez kötődik több brassói magyar újság megjelenése is.

Nagy tisztelettel említendő **Zakariás János** /1895-1967/ neve is, azon brassói születésű kiváló híradástechnikai mérnök és oktató, aki az 1924-es évektől kezdődőleg igen sokat tett az első rádióadók megvalósítása érdekében Magyarországon és Erdélyben (itt 1940 után). Említésre méltó, hogy Magyarországon 2002-ben emlékeztek meg a rádiózás 80-ik évfordulójára, amelynek egyik kiemelkedő alapító személyisége éppen Zakariás János volt.

Nem kell kihagynunk ebből a névsorból azokat sem, akik századunkban igen sokat tettek az irodalom, avagy a tudomány területén. Itt említenénk többek között az elhunyt **Tarisznyás Márton** /1927-1980/ néprajzi muzeológust, **dr.Száva János** /1916-2001/ marosvásárhelyi orvosprofesszort, a Budapesten elhunyt **Vákár Tibor** /1908-2002/ gyergyói származású építész-grafikust és **Keresztes Zoltán** /1929-1996/ bibliográfus/örménységkutatót. Ugyancsak ilyen személyiségek közt említhetjük a napjainkban Kolozsváron élő **Lászlóffy Aladárt** /1937-/ és **Csabát** /1939-/, mint jelenkori erdélyi magyar írókat is.

Az itt felsorolt személyek elsősorban magyarok voltak és tevékenységük tagadhatatlanul a magyarság felemelkedési céljait szolgálta. Ebben a küzdelemben sosem alkottak sajátos, önös érdekeket szolgáló pártokat, vagy egyesületeket. Ők tevékenységükkel is bizonyították elkötelezettségüket minden magyar ügy megvalósítása érdekében. Tették ezt nem kis büszkeséggel, de meggyőződésből és főleg hazafias kötelességből. A múlt idézése manapság már nosztalgia számban megy, ki-ki a maga módján értékeli (felértékeli) saját múltját, jelenét és cselekedeteit, de ebben már nem a haza utáni elkötelezettség hajtja, hanem inkább az egyéni érdekek mindinkább előtérbe való helyezése. Ma már ideje volna eldönteni minden magyar-örménynek a hovatartozását, mert megmaradási esélyei a jövőt tekintve (önös érdekein kívül) csak az elődök példája lehet. Ez utóbbi elsősorban hagyományos öntudatra épülő munkát, vagy egy ehhez kapcsolódó leginkább magyar szellemiségű tevékenységet kell magában hordozzon. Ennek tudatában elődeinkre nem csupán örménységük miatt büszkélkedhetünk, hanem arra amit magyarként vállaltak és valósítottak meg az elmúlt századokban.



## CSÍKSZÉPVÍZI ÖRMÉNY GYÖKEREK

A négy nagyobb tömbben megtelepedett erdélyi örményekről talán csak a szépvíziekről nem jelent meg a kornak megfelelő helyi monográfia. Így ezzel is magyarázható, hogy viszonylag kevés tárgyilagos történelmi adatnak vagyunk a birtokában. Ezt még tetézte az a dolog is, hogy az egykori főgondnoki teendőket hivatalosan Erzsébetváros látta el 1715-ig (1718-tól a legelső helyi jellegű szépvízi örménybíró Ávák Jakab /1662-1728/ volt), így a hivatalos okiratok, de főleg a kereskedelmi lajstromok természetesen, hogy ide irányultak és ezek a későbbiek folyamán sem kerültek vissza hiánytalanul, úgymond rendezett formában Szépvízre.

A Szépvízre települők nagyrésze az 1418-ban Moldvába letelepedett örményekből adódott. A letelepedés nem tehető az általánosan korábbról elfogadott 1672-es évre. Szépvíz- és Gyergyó esetében teljes bizonyossággal állítható, hogy a bevándorlás már 1654-ben elkezdődött és a végleges letelepedés 1668 és 1669 között ment végbe.

A Csíkszépvízre való letelepedés időpontját igazoló egyik fontos okirat az a /1690-ben datált/ levél, amely a Magyar Országos Levéltárban található P.1238-15. doboz, Csík-, Gyergyó-Kászoszék címe alatt. Ezt a levelet Kálnoki Sámuel (Erdély alkancellárja) írta Teleki Mihályhoz, amelyben beszámol egy 1690. febr. 28-án történt tanúvallomásról Csíkszépvízen. Idézet a levélben közöltekből: „A Szépvízen lakó Grigori (Gergely) és Noák (Ávák) nevű örmények hitük szerint vallják, hogy a Heisler generál hadából, amely Lelkientius úr a Gímes (Gyímes) váránál azon kapitány 15 nyestet és egy rókát vett el és 6 zlotyot vetett érette. Egy másik Ágop (Jakab) nevű örmény vallja, hogy a nevezett kapitány 8 forint ára alatt halat és egy macskabőrt vett el és semmit nem adott érette” (38.sz.oklevél v. lap). Ennek az okiratnak azért is van nagy jelentősége, mert első alkalommal tesz említést a később eltűnt „Gyimes” váráról.

Abból kiindulva, hogy tanúvallomást csak az tehetett, aki már jó ideje szépvízi lakos volt, így már semmi kétség arra vonatkozóan, hogy ők jóval a fenti tanúvallomás éve előtt már Szépvízen éltek. Teljes bizonyossággal állítható, hogy az 1672. év tehát Szépvíz esetében tulajdonképpen csak a letelepedést igazoló hatósági okiratok hivatalosítása volt, de néhány kisebb-nagyobb örmény csoport utólagos helyi megtelepedését is jelentette. Sőt még az is bizonyítható, hogy ezek az örmény csoportok már 1418-tól Moldvában éltek és Szépvíz esetében például Váslzó (Vaslui) és Botosani, azaz Dél-, és Közép-Moldvai részről származtak számbeli többséggel. Ezt a tényt erősíti meg az is, hogy egyeseket „*Váslovszki*” (Vászlói) és „*Bocshigi*” (Botosani) névvel illették és ezek már a letelepedéskor is valamilyen rokoni kapcsolatban álltak olyan családokkal, akik szintén Szépvízt választották. Ez csak úgy képzelhető el, hogy már ennek előtte is közösségi kapcsolatban álltak egymással.

Ennek a kis létszámú csoportnak a lélekszámát megközelítőleg 330 főre lehet tenni. Ez a létszám 45 törzscsaládból került ki, amelyhez csatlakozott 1734-ben, igaz nem maradandóan még vagy 25 család, de ezekből rövid idő leforgása alatt sokan Gyergyóba és Ebesfalvára telepedtek át. Szükséges megjegyezni, hogy az egészről mindössze csak 34 nagycsaládi háztartás maradt meg stabil demográfiai tényezőnek, a többi 11 család jelenléte a beköltözés utáni évtizedekben még közel 100 éven keresztül kimutatható volt, ezek azonban mégsem vindikáltak maguknak olyan

családalapító jelleget a többi komoly háztartással bíró családokkal szemben, mind akiknek szépvízi jelenléte a későbbiek folyamán demográfiai meghatározója lett egy úgymond stabil magyarörmény közösségnek. A szépvízi 45 alapító törzs-család eredeti nevei, esetenként más vagy más formában használt, avagy ennek néha teljesen átalakult változatai (zárójelben) a következők voltak:

-Ágopsa (Dájbukát), -Ákoncz-Kövéér (Fark/Szebeni), -Amira (Mózes /Fojisz), -Antonás (Deák), -Ávák-Donovák (Vertán), -Bábu (Isáák-Száva), -Chácsherész (Kristóf), -Chontikhár (Császár-Zakariás), -Dániel (Tánel/ Csuta), -Dávid (Tájdóján), -Dirácshu (Ohán /Deák), -Dobál (Dobli), -Dsumerd (Persián), -Dzérig (Simon), -Eránosz (Goskár), -Isáák (Száva), -Jolbej (Gáspár), -Kapdebó, -Kátteró /Ágszend/ (Kosztin), -Krikorián-/Gergely (Péter-/Fejér), -Khosza-Isáák (Izsák), -Kozocsa (Kazatsay), -Lázár (Ánisor), -Májrámcenz (Jakab), -Mádzun (Száva), -Mát(é), -Mánug /Váslovszki/ (Mánya), -Márton (Bocsánczi), -Máxim (Oxendius), -Mégérdics (Moldován), -Meghdeszi (Ákoncz) /Minász/, -Merza-Vártig (Várteresz), Meskó-Zárug, -Micháel (Mihály), -Ohán (Jánosi), -Oszkeritsián (Kopatz-Ötvös-Ábrahám), -Patrubány, -Persián (Heriszáján), -Porumbéncz (Szeráczi), -Sil (Szöts), -Krojtórián (Szabó/Ávéd), -Szentpéteri/ Potoczky, -Szép-vízi (Joseffi), -Sztepanián (Stechno-István), -Thorosz /Khell/ (Szultán-Temesvári), -/Záchnó/ Zakariás-Keresztes (Záchnovszki), -Todor (Bogdán /Beniáth).

*Néhányan azon családok közül akik a betelepedéstől számítva csak az 1770-es évekig ugyan jelen voltak Szépvízen, de utána elköltöztek innen és akik tovább nem voltak követhetők, de azért mégis szükséges szólni róluk (itt 11 családról lesz szó!):*

- Ászkriasián (Kritsa) család, akik közül Szépvízen csak Gergely /1690-?/ volt jelen és Kata nevű lánya /Záchnó/ Keresztes Márton /1732-?/ neje volt.

- Chácserész/Chácsum (Kristóf) család. Szépvízen csak Chácserész Vártán /1682-/ volt jelen, mivel a család többsége Gyergyóban élt. Vártán 5 testvére a *Kristóf* család alapítói voltak: Dávid /1684-/, Gergely /1686-/, Eránosz /1688-/, Izsák /1690-/, Rebi /1692-1766/. A család 1716 körül Keresztes nevet is használt Gyergyóban.

- *Mégérdics* (Moldován) család. Innen Szépvízen csak Mégérdics Simon /1683-/ volt jelen (egyes utódai talán Szöcsök lettek!), de Simon testvére Mánug /1687-1758/ Gyergyóban élt és ennek fia volt az a *Moldován Jakab* /1724-/, aki a népes Moldován család terjesztője volt a gyergyói térségben. A Bogdán/Tódor család egy része (Gyergyóban) is viselt ilyen nevet. Szépvízen a Todor/Beniáth családból született utódok viseltek elvéve Moldován nevet.

- *Dzérig* (Simon) család, a gyergyói származású (Zerig) Simon Jakab /1684-/ volt jelen, majd ennek fia Mihály /1721-/, aki itt nősült (neje N.Mériucz) és tőle született Simon Dzerig 1774-ben.

- *Meghdeszi* család (alias Ákoncz család). A gyergyói Ákoncz Mánug /1700-1745/ tért vissza Szépvízen a Meghdeszi név használatára és utódai is így használták ezt egy jó ideig Szépvízen. Meghdesz Mánug fia Bogdán /1739/ itt is nősült 1770-ben, neje Márton Dorothea /1750-/ (Todoré) volt.

- *Olár* (Pap) család. A gyergyói Nikos Olár (az Olár fazekast jelent) felmenőtől származó /Nikos/ Olár János /1765-/ (Nikos /Olár/ Lukács fia) 1800-ban elvette Szépvízen Lázár Máriát /1783-/ és ő itt változtatta itt az Olár családnevet végleg



„Papp”-ra. Ez a Papp János később nem maradt stabil szépvízi lakos, de Mária /1767-/ nevű húga Dájbukát Kristóf /1747-/ neje lett 1786-ban Szépvízen.

- **Mát(é)** család. Szépvízen az 1730-as években voltak jelen Máté Tódor és Bogdán felmenőkkel, de 1760 után jelenlétük csak a gyergyói térségben volt kimutatható.

- **Michael (Mihály)** család. A gyergyói Mihály Jakab unokája Mihály Mánug elvette Szépvízen 1806-ban Dobál Annát /1785-/ (de női ágon is jöttek ide férjhez!).

- **Patrubány** család. Az erzsébetvárosi Patrubány János /1728-/ három gyermeke került Szépvízre: Anna /1761-?/ (aki Ákoncz Gergely /1748-/ neje lett 1780-ban), Teréz /1767-1797/ (aki Száva János neje lett 1787-ben) és Antal /1765-?/, aki Szépvízen nősült 1800-ban és itt neki is három gyermeke született: Margit /1801-/ (Mánya Péter neje lett), Rózsi /1803-?/ és János /1798-?/.

- **Petri** (=Láthegoskár) család, akiket „*Kerpi*” néven ismertek. Erzsébetv.-ról került Szépvízre papnak Petri Antal és általa Kerpi Mária /1765-/ (Keresztes János neje).

- **Sil (Szöts)** család. (Sil) Szöts András /1673-/ Szépvízre települt kereskedő volt (akit 1694-ben a tatárok még 120 falubelivel elhurcoltak innen). András testvére Sil Mánug /1667-/ gyergyói kereskedő volt és ennek gyermekei: Lázár /1696-/ (kereskedő volt és 1724-ben nősült), András /1700-/ (gyergyói szöcsmester volt), Lusztigin /1706-/ (aki a szépvízi Gergely Megerdics /János/ neje lett 1727-ben).

- **Szépvízi (Joseffi)** család. A betelepülő Uszepi Sahagián /1652-1721/ két fia János /1690-/ és Tamás /1694-?/ Gyergyóban nősültek 1722-ben, ill. 1729-ben. Az itt született Tamás unokája József Márton /1771-?/ (Szépvízi Gergely /1735-/ fia) házasodott Szépvízen 1805-ben, aki elvette Mánya Évát /1786-?/ (Todoré).

A bécsi mechitaristák örmény nyelvű lapja a „Handés Amsorya” az 1892-es években sok adatot közölt örmény nyelven az említett családokkal kapcsolatosan.

A fenti családokra vonatkozólag elég pontos adatokat lehet találni az 1756-tól vezetett szépvízi anyakönyvben, ahová pontosan bevezették külön fejezetbe az esketéseket, a születéseket és az elhalálozásokat. Az anyakönyv pontos vezetése összefüggésben áll azzal is, hogy 1758-ig a beköltözött örménység a Juliánusz naptárt használta és csak 1758-tól tért át a Gergely-féle naptárra. Ez az anyakönyv 1820-ig örmény nyelvű volt, majd 1821-1848 között latin nyelvű és csak 1848 után kezdték magyar nyelven vezetni. Sajnos ennek ellenére az 1842-1850 közötti időszaknak sok a hiányossága, évekig nem vezethették és okai feltehetően a forradalmi időszak közbejötté volt. A hiányzó bejegyzések másik oka az elhúzódó paphiányra is tehető.

Ezekből a családokból kerültek ki a későbbiekben olyan kiemelkedő személyiségek mint: **Ávák Jakab** /1662-1728/ a legelső szépvízi örménybíró, **Dávid Dávid** /1759-1814/ szépvízi örménybíró, **Száva Antal** /1771-1848/ szépvízi örménybíró, **Fejér Péter** /1782-1848/ szépvízi örménybíró, **dr.Száva Antal** /1785-1852/ gyergyószentmiklósi (Balánbányán működött) orvos és gyógyszerész, **Zakariás Antal** /1823-1890/ járási szolgabíró, **Fáraó Simon** /1838-1917/ szépvízi róm. kath.-örmény esperes, **dr.Fejér Dávid** /1851-1916/ gyergyószentmiklósi orvos, **dr.Zakariás István** /1853-1928/ brassói orvos, **dr.Fejér Antal** /1854-1915/ országgyűlési képviselő és királyi tanácsos (a Szent Gergely-Rend lovagja), **Fejér Sándor** /1857-1931/ Csíkvármegye utolsó alispánja, **Száva Mária** /1855-1927/ erzsébetvárosi tanítónő, **Száva Rozália** /1859-1938/ szamosújvári tanítónő, **dr.Zakariás János** /1867-1946/ brassói ügyvéd és parlamenti képviselő (politikus), **dr.Fejér Gerő**

/1869-1958/ lat. szert. gyulafehérvári kanonok, vagy **dr.Zakariás István** /1871-1940/ Háromszék vármegye tisztifőorvosa, **Zakariás János** /1895-1967/ budapesti híradástechnikai mérnök, **dr.Fejér István** /1909-2002/ klagenfurti törvénysz. bíró, **Dávid Antal-Iván** /1913-1988/ budapesti író, **dr.Száva János** /1916-2001/ marosvásárhelyi orvosprofesszor egyetemi tanár, **Fejér Ákos** /1928-2002/ sepsiszentgyörgyi tanár, **Keresztes Zoltán** /1929-1996/ kolozsvári bibliográfus, **dr.Száva János** /1949-/ brassói egyetemi tanár, **dr.Mánya Kristóf** /1950-/ gyöngyösi gyermekorvos/politikus, **Zakariás Attila** /1954-/ háromszéki műépítész, **dr.Zakariás Erzsébet** /1956-/ háromszéki származású néprajzkutató stb.

Nem kell elfeledkeznünk az 1848-as harcokban résztvevő szépvízi magyar-örményekről sem, valamint azokról sem akik anyagilag támogatták a forradalmat: **Deák Péter** /1819-1868/, **Deák János** /sz.1821/, **Deák Máté** /sz.1823/, **Száva Péter** /1810-1848/, **Száva Márton** /1809-1848/, (**Záchnó**) **Zakariás Antal** /1804-1871/ bányatulajdonos (az ő bodvaji műhelyébe öntötte Gábor Áron az első három ágyút), (**Záchnó**) **dr.Zakariás Miklós** /1811-?/ brassói születésű tisztiorvos (az 1848-as forradalomban résztvevő csíkkörzet főorvosa), valamint a (**Záchnó**) **Zakariás Kristóf** /1813-1881/ kézdívasárhelyi szeszgyáros és még sokan mások.

Több mint háromszáz év alatt ezek a családok teljesen beolvadtak a magyarságba mind nyelvi, vallási, mind az illető helység életmódja tekintetében és az így szerzett magyar önismerettel, csak tudatukban őrizték meg örmény származásukat és az elmúlt századok családi emlékeit. Az örménység beilleszkedett a székely-magyar társadalomban, amelyet a székek az 1768-as országgyűlésen hivatalosan is kinyilvánítottak. Erre a kedvező indítékot tulajdonképpen a vallási összehangoltság adta, de beilleszkedésükkel egyúttal a polgárisodás fontos tényezőivé is váltak. Az akkori örmények azt a hiányzó polgári réteget pótolták, amely az elmaradott viszonyok, a rendi társadalom továbbélése miatt nem tudott Erdélyben kialakulni.

A több mint 300 éves múlttal rendelkező örmény származású egyének ma már nem örmények, se nem magyarörmények, vagy örménymagyarok, hanem kizárólag magyarok vagy legfeljebb örmény származású magyarok. Bennük elhalványult az örmény származás tudata is és belőlük senki nem válthatja ki már az örmény nemzetiség érzetét, magyarnak érzik magukat lelkükben és ezt vallják tetteikben is. Írni olvasni örményül már nagyon rég nem tudnak s beszél is legalább már 150 éve. Amit beszéltek a dédszülők, az is tanult örmény volt a mai élő nyelvterületről.

Míg a betelepült örmények másfél évszázados küzdelem után végre beilleszkedtek a magyar társadalomba és miközben a múlt század elejétől már egyetlen szociográfiai munka se tárgyalta az örményeket külön nációként, addig napjainkban egy elnemetlenítési politika célkitűzéseként felállították a bevált szalámi taktika elvére alapuló örmény-, és más önkormányzatokat, amelyek valójában nem az „örményszármazású magyarok” érdekeit szolgálják és akik semmiképpen nem illenek bele ezekbe a mesterkéltszerveződésekbe. Vagy talán annak a kevés számú, magukat örménynek valló bevándorlónak volt kitalálva, akik csak pár évtizede jöttek be az országba, de utódlási jogot vindikálnak maguknak, hogy ennek alapján könnyűszerrel jussanak olyan anyagi javak birtokába, amelyekhez soha semmi közük nem volt és akik még pár évvel ezelőtt Magyarországról egyáltalán nem is hallottak.



A letelepedés időszakában az örménység még nem tartozott vallási szempontból pápai irányítás alá. Az akkori Erdély tömegei, a jobbágyok és a középrétegek pedig protestánsok vagy a görögkeleti egyház hívei voltak. A jezsuiták azt szorgalmazták, hogy a bécsi kormányzat fűzze magához Erdély görögkeleti társadalmát, mégpedig a vallási unió útján. A görögkeleti egyház beépülése a fejedelemség rendszerébe már Apaffi idején a változás küszöbére érkezett. Magyarország területén Lipót császár 1692-ki pátense adott az uniónak politikai és társadalmi távlatokat, amikor az uniált papságot rendi privilégiumokkal ruházta fel. Így csatlakozott ehhez a vallási unióhoz az akkori erdélyi örménység nagy része 1698-ban, elismervén a római pápa főségét. Ez új helyzetet teremtett és új irányt, kilátást az örmény lakosság fejlődésének, gyakorlatilag kiemelve őket a provinciális jelentéktelenségéből.

Talán ennek a vallási uniónak a hatására kezdték meg tevékenységüket a velencei mechitaristák (örmény bencések) 1701-ben, majd később Bécsben is, ahol 1810-ben „Orda Mechitaris Vindobensis” néven új Kongregációt hoznak létre, amely kissé eltérő nézeteket vallott a velenceiektől. A szépvíziek közül a bécsi mechitarista szeminárium tanulói voltak: Isáák/Kosza/ János (1704-1710 között), Száva Gergely (1833-1838 között), Zakariás Péter (1928-1933 között). A velencei mechitaristáknál tanultak Bodurián János (aki 1929-ben jött Szépvízre) az utolsó szépvízi örmény pap. A velencei mechitaristákhoz küldték a szépvízi Zakariás Sándort is /sz.1929/, aki a háború után /1947/ Amerikába került és további sorsa ismeretlen.

Sokak számára ismeretlen az a tény, hogy 1906-ban felvetődött az a gondolat is, hogy a mechitaristák bécsi kongregációja tegye át székhelyét összes intézményeivel együtt Szamosújvárra. Ez az átköltözés azonban nem történt meg, ami valójában jó is volt a későbbi éveket tekintve, mert ugye azután jöttek a kommunizmus nehéz évei, amelyet nagyon nehéz lett volna túlélni a rend szempontjából. Ennek ellenére a bécsi mechitarista kongregáció is a 90-es évek után elvesztette (talán elfelejtette) hivatását, működésének célját és főleg tudományt támogató tevékenységét.

Sajnos ezeket a változásokat a csíkszépvízi örmény származású magyarok nem észlelhetik, mert ma már csak 4-5 ember vallja magának ezt az örökséget. Legtöbben elköltöztek Szépvízről vagy meghaltak. Egyesek a legközelebbi városba, Csík-szeredába vagy más városokba költöztek, de sokakat deportáltak az 1948-1952-es években, mint kulákokat. A hajdan virágzó kereskedelmi település elvesztette eredeti arculatát és zsugorodik össze az önpusztítás megállíthatatlan lejtőjén. Ezt részben azzal is lehet magyarázni, hogy a diktatúra által terjesztett propaganda ellenséges magatartást sulykolt az itt élő lakosság elméjébe és szívébe a magát magyarnak valló jómódú örmény lakossággal szemben. Az igazság az, hogy ameddig működött itt a kereskedelem, addig ez biztos megélhetést nyújtott a lakosság számára is, mivel a termékfőlösleg felvásárlása, valamint az áruk behozatala folyamatos volt.

Az akkori csizmadia, szücs, szappanfőző, gyertyakészítő szakmákon kívül, kelmék, vásznak, divattextiliák, gabona, bor, só, fa és fűszer kereskedelmével is foglalkoztak. A legjelentősebb azonban mégis mint elit foglalkozás az állatkereskedelem volt. Az eredetileg egységes örmény kereskedő *Companiából* a szépvíziek kiváltak és külön fórumot alapítottak 1811-ben (*Szépvízi Magistrátus*), amely a csíki főkirálybíró alatt ítélezett 1849-ig. Ez a szépvízi hatóság néha „mercantile fórum” név alatt is

előfordult. Ezeken a helyeken 1793-ban az örmény mellett már magyarul is jegyzőkönyveztek és 1805-től már csak magyarul intézték az ügyeiket.

A foglalkoztatási struktúrát tekintve 1715-ben például Csíkszépvízen 15 örmény családfő (háztartás) közül 9 kereskedő, 3 szűcs, 2 tímár és 1 szabó volt. 1721-ben a 24 szépvízi családfőnek (értendő ez alatt 24 örmény háztartás) 300 ökre, 60 lova és 7000 forintnyi árukészlete volt. Kereskedelemről évi 1800 rénes forint, azaz fejenként kb. 70 rénes ft. (Rf.), míg a kézművességből kb. 350 Rf. jövedelmük volt. Az értékek tisztázása végett jó tudni, hogy egy iskolai tanár akkori évi fizetése 400 Rf. volt. Itt még megjegyezhető, hogy a legnagyobb haszonnal járó marha kereskedelemben a Moldvából felvásárolt állatok után 8-10 Rf. volt az egy marha utáni tiszta jövedelem (A gyulai pusztákon hizlalt marhák után még 12 forint is.). A nagy hasznot hozó marhakereskedelem csak Erzsébetvárosra és Szamosújvárra volt jellemző (Szépvíz kisebb forgalommal bírt), de itt csupán összehasonlításként megállapítható, hogy ha itt az összforgalom évi mérlege ütötte a 3000-es darab marhát, akkor az ebből származó jövedelem értéke megközelítette egy tekintélyes erdélyi földbirtokos egész évi tiszta jövedelmét. (Vagyis egy 120 háztartást számláló közösség /pl. Erzsébetváros/ évi jövedelme így kb. 30.000 Rf. volt.) Ez az évi jövedelem azonban nem volt jellemző Szépvíz esetében. Pontos gazdasági feljegyzésekből megállapítható, hogy a szépvízi örmény családok 85 %-a kereskedésből élt és csak a megmaradt 15 % foglalkozott kézművességgel, illetve iparral. A csíkszépvízi örménység életében jelentős szerepe volt a „Szentháromság Segélyegyesület”-nek, melyet 1730-ban alapítottak s alapszabályzata szerint a következő céljai voltak:

- az örmény szertartású római katolikus egyházközösség személyi és dologi kiadásait fedezni, - tanulókat segíteni / indokolt esetben tagjait segíteni, - szépvízi származású örmény szertartású római katolikus szegények segítése, - a tagok érdekében közművelődési intézmények létesítése stb.

Az egyesület vagyona a tagok önkéntes adományaiból gyűlt össze és a következőket foglalta magában: létező ingatlanok, tőkepénzek és értékpapírok. Jövedelmi forrásait képezték az évi tagsági díjak, a belépő tagok felvételi díjai, a törzsvagyon rendes és rendkívüli hozadéka és más bevételek. Az egyesület vagyona és jövedelme csakis az alapszabályzatban előírt célok megvalósítására volt fordítható.

Az egyesület feloszlására 1949-ben került sor, amely szerint az egyesület összes ingatlan vagyonát a szépvízi örmény szertartású római katolikus egyházközösségre hagyta. Az egyesület utódként alakult 1998-ban Csíkszeredában a „Csíkkörzeti Magyarörmény Szentháromság Alapítvány”, amely egyelőre anyagiak hiányában csak szellemi és kulturális síkon foglalkozik az örmény származású magyarok múltjával, jelenével (családi találkozók szervezésével), az élő hagyományok megőrzésével és a valamikori közösségi ingatlanok sorsának alakulásával.

Szépvíz jelenlegi demográfiai adatai a 2002-ben tartott népszámlálás alapján tehát Csíkszépvíz összlakossága 3652 személy volt, amelyből 3520 magyarnak vallotta magát (az örményszármazású magyarok természetesen szintén magyarnak vallották magukat), 108 románnak és 24 más nemzetiségűnek vallotta magát.



## MILYEN NYELVET BESZÉLTEK A MAGYARÖRMÉNYEK ŐSEI?

Amikor Bécsben látogatást tett Karácsony Ernő, a jó hírnévnek örvendő fiatal székelyudvarhelyi székely-örmény festő, arról győzködtük egymást, hogy melyikünk jobb székely és közben észrevétlenül olyan dolgokra terelődött a beszélgetésünk amelynek témája úgy gondoltuk, hogy másokat is érdekelne mint a magunknak kijáró öngazolás általános jellegű történelmi ténye és igazsága.

Ez a téma nem volt más, mint az 1670-es években Moldvából Erdélyben települt örménység nyelve, amely a XVIII. század végén furcsa módon csak úgy eltűnt. A családi hagyományokat is valami tabu fedi, amikor valakit arról faggatnak, hogy melyik őse beszélt még „örményül”. Azért van időjelben ez utóbbi, mert amint a későbbiekben kiderült, egyikünk őse sem beszélte a jelenlegi örmény nyelvet. Ezen sem kell nagyon csodálkozni, hiszen napjainkban is sokan tartják örménynek magukat, függetlenül attól, hogy egy árva hangot sem beszélnek ezen a nyelven. Hogy ez a dolog 350 évvel ezelőtt is így volt, mivel őseink is örménynek vallották magukat, de a hétköznapi beszédben a jelenlegi örmény nyelvtől eltérő nyelvet, egy *kipcsak-török* nyelvet használtak. Az örmény diaszpóra fő csoportjai ugyanis eltörökösödtek és nyelvet váltottak, de megőrizték vallásukat, írásukat és kultúrájukat. Ez az új nyelv az ún. „örmény-kipcsak” nyelv, amelyet főleg a krími tartózkodásuk alatt vettek át az ott élő „kipcsak” népektől. Ennek a nyelvnek ilyen értelmű átvétele azonban már a XI. században megkezdődött, valószínűleg a kereskedelmet szolgáló okok is kényszeríthették erre az akkori örménységet. „A kipcsakok a Krímben és a Fekete-tenger északi partján élő népek voltak, akiknek nyelvezete a régiek közül a kunhoz, a mai török nyelvek körében pedig a karaimhoz állt közel” - (szó szerinti idézet - „A Világ Nyelvei” - c. akadémiai kiadvány / Bp. 1999/, amelyet ez az írás is felhasznál mint hiteles kútforrás-anyagot).

További idézet a könyvből: „Az örmények tekintélyes része a szeldzsuk támadás, majd a mongol hódítás elől a Krím-félszigetre menekült; egyes töredékeik tovább vándoroltak, s a XIII. sz. második felében Nyugat-Ukrajnában, főként Kamenyec-Podolszk és Lwov (Lemberg) környékén telepedtek le. Egyes csoportjaik nyugati irányban folytatták útjukat, s többek között Magyarországon is, elsősorban Erdélyben állapodtak meg”. - A könyv itt nem utalt a 250 éves moldvai tartózkodásra, de érdemes itt egy kis figyelmet szentelni erre a stációra, mert érdekességeket tartalmazó dolgokat lehet itt felfedezni. Mint ismeretes Jó Sándor (Alexandru cel Bun) moldvai vajda már 1418-ban közel 3000 örmény főnek adott előjogokkal járó letelepedést Szucsáva (Szöcsvásár) és környékén. Azt is tudjuk, hogy ebben az időben Moldva „Kumánia” néven a magyar királysághoz tartozó hűbéres tartomány volt. Nem nehéz elképzelni, hogy az „örmény-kipcsak” nyelvet beszélőknek nem volt nehéz nyelvileg kommunikálni az akkor még itt előforduló nagyszámú kun eredetű népekkel, mert ugye a kipcsak nyelv is egy ehhez közel álló nyelv volt.

Az új hazára lelt örmények magukkal hozták azt a jelentős írásbeliséget, amely felettébb alkalmas volt ennek az átvett kipcsak nyelv örmény betűkkel való hangkészleti sajátosságainak a megörökítésére. Ezt az írásbeliséget támasztja alá az 1756-

tól keltezett „csíkszépvízi anyakönyv” is, amelynek az az érdekessége, hogy a régi örmény ábécé betűivel íródott, de a fogalmak 50 %-a XVIII. századi bejegyzéseknél talán értelmetlennek tűnnek a mai örmény nyelvet beszélő számára. Az anyakönyv az 1820-as évvel bezárólag a régi örmény ábécé betűivel íródott (összevetve az élő ábécével, ezek a régi betűk nagyban eltérnek azoktól) és érdekes megjegyezni azonban, hogy a későbbi évek szövegei már teljes terjedelmükben érthetővé váltak a mai örményt beszélők számára is. A magyarázat erre az, hogy a papokat és a tanítókat később csak az élő nyelvterületről tudták könnyen pótolni, akik természetes csak az élő nyelvet tudták beszélni, mivel a régi már lassan-lassan feledésbe merült az idő múlásával. Egyébként az „Óhazában” élőknek fogalmuk sem volt arról, hogy a XIII. században elmenekült vértestvéreik a későbbiekben milyen nyelvet beszéltek és valójában mi is történt velük! Az elején még voltak elvárások egyes családok részéről is, amelyek követelték az olyan papok jelenlétét akik az „ő nyelvüket” beszélik. - De valójában maguk se tudták, hogy milyen nyelv is az övék, hiszen csak az tudatosult számukra, hogy a „az új” papok másképp beszéltek mint ők. Egy tény biztos, hogy ők nem a mostani örmény nyelvet beszéltek már a betelepedésnél se és arra sem került sor, hogy ezt későbbiekben megtanulják, mert ez nagyrészt idegen volt számukra. Ez indokolt is, mert Örményországgal már századok óta semmilyen kapcsolatot nem tartottak fenn, hiszen onnan már majdnem 800 évvel előtte eljöttek és a közhiedelemmel ellentétben a sajátos etnikai helyzetbe ők már századok óta egyáltalán nem tartották ezt saját anyaországuknak.

Még mindig homályos az „ANI”-ből elmenekült örménység története a 13. századtól a 16. századig. Talán ezzel is magyarázhatók azok a félreértések is, amelyek napjainkban jelentkeztek az ún. vallási-, és önkormányzati vitákon. Persze a tények ismeretében egészen más megvilágítást kapnának a dolgok. Hogy csak az egyik legfontosabb dolgot említsük, például azt az önazonossági tudatot, amelyet az Erdélyben magyarrá vált örménység évszázadokon át hordozott magában. Származásukat nem tagadták meg soha, de azért magyaroknak vallották magukat szívükben és lelkükben. Hogy ez miért van így, ezért egy kicsit vissza kell lapoznunk a történelemben, hogy világossá váljanak azok a tények, amelyek később meghatározták e népcsoport további életképességét és fennmaradását. A történelmi események jobb megértése érdekében, szükséges áttekinteni a 13.sz. kun birodalmának a helyzetét. A kunok török nyelvű nomád népek voltak, akik a 13.sz. elejéig nagy területet mondottak magukénak a Volga mentétől az Al-Dunáig. Ekkor kerültek az Európára törő mongolok nyomása alá és az 1223-ban vívott Kalkha melletti csatában elszenvedett vereség megpecsételte birodalmuk sorsát. Jelentős tömegeik olvadtak be az oroszországi török népekbe és az Al-Duna mentén a románságba, népes csoportjuk vonult a Krím-félszigetre, ahol népi önállóságukat megőrizték. Egy jelentékeny részük Moldvába húzódott, majd onnan a Kárpátmedencébe települt. Az a kevés számú kun népesség, amely Moldvában maradt, a 15.sz. végével felszívódott és csak néhány földrajzi elnevezés őrzi emléküket. A kunok nyelve az ún. köztörök nyelvek csoportjába tartozott.

Most lássuk mi történt ebben az időben az „Ani”-ből elmenekült örmény lakossággal. A menekültek először a mai orosz Kazán és Astrachán közötti részen húzódtak meg, majd 1330-ban mint egy 12.000 fő átköltözött a Krím-félsziget északi



részébe (a későbbi Ármjanszk községnév is őrzi emléküket). Itt kerültek kapcsolatba az ott élő kun-török-karaim népekkel, akik magukat kipcsákoknak mondták, sőt a környező népek etnikuma szerint nevezhetnénk ezt a részt Kipcsa-kisztánnak is. Az örmény menekültek elszigetelődve az őshazától itt éltek együtt ezekkel a népekkel közel 150 évet, velük kereskedtek, átvéve tőlük bizonyos életmódot és szokásokat. Teljes bizonyossággal állítható, hogy az annyit emlegetett „Churut” is török eredetű, mert ez Örményországban sose volt és a mai napig sem ismert ételízestítő, de ha török embertől kérdezik ezt manapság, az már tudja miről is van szó. Nyugodtan kérdezzenek meg örményországi örményeket ezzel kapcsolatban, mert számukra ez teljesen ismeretlen fogalom. Most még kell elemezzük a továbbiakban, hogy mi történt a nyelv területén, valóban nyelvet váltottak-e korábban az erdélyi örmények betelepülő ősei?

Az élő örmény nyelv több tájszólásra oszlik, ennek két nagyobb csoportja van: a nyugati és a keleti. Az előbbi a török örmény, az utóbbi perzsa és orosz örmények nyelve. Az erdélyi rész és a lengyel örmények nyelve nem véletlenül a nyugati nyelvjáráshoz tartozik. A 150 éves együttlét meghozta a maga gyümölcsét olyanra, hogy amikor a 15.sz. elején Moldvába telepedtek, már nem azt a nyelvet beszélték amit valamikori őseik, hanem egy kevert örmény-kipcsák nyelvet, amely természetszerűleg teljesen rögződött a használatos hétköznapi beszédben. Hogy miért éppen Moldvában telepedett az ismét hazát kereső örménység, az teljesen logikus, hiszen az akkori hűbéres „Kumánia”-ban még élt az a kevés számú kun népesség, akikkel nyelvileg már az első pillanattól valamelyest kommunikálni tudtak. Ehhez kapcsolódóan Szongott is megjegyez egy érdekes esetet, amikor a szamosújvári örmények az 1700-as évek elején egyszer hangos tiltakozásaikat románul juttatták kifejezésre az előljáróikhoz, ami annak a bizonyítéka, hogy a hosszas moldvai tartózkodás alatt megtanulták és folyékonyan beszélték is ezt a nyelvet.

A Kamenec lengyel végvár ellen vezetett török hadjáratkor (1669) Erdélybe menekült örmények ezt kipcsák-örmény nyelvet hozták magukkal. Az ne vezessen félre senkit, hogy tudásuk szerint őseik közül sokan beszéltek örményül! - De milyen örményt? - Hát itt sincs semmi ellentmondás, mert a későbbben alapított iskolákhoz importálták a papokat az élő örmény nyelvterületről, akik viszont tényleg csak örményül beszéltek és viszonylag rosszul tudtak értekezni a régi nyelvet beszélőkkel. Ezek az iskolák is csak jóval később születhettek, hiszen annak előtte, az emberek nagyrésze írástudatlan volt ha úgy tetszik és csak a mindenkori papság volt írástudó, akik nyelvileg számukra úgymond idegenek voltak. Volt egy időszak a 19. sz. elején mikor megfontolt szándékkal küldtek tanulókat a bécsi mechtaristákhoz a teológiai tudományok elsajátítására s a nyelvek tanulására azért, hogy legyen papi utánpótlás, de ezek közül csak kevesen vállalták későbbben a papi hivatást.

Ahol nem tudták az örményül beszélő papot és iskolát biztosítani (Szépvíz nem is igényelte) ott már az 1820-as évek után gyakorlatilag megszűnt az örmény írás és beszéd. Jó bizonyíték erre a szépvízi temető sírkövein levő feliratok. Ha egy magyart ma eltemetnek, akkor a sírfeliratot természetes, hogy magyarul írják. Az 1750-es régi sírfeliratok egytől-egyig magyar nyelven íródtak. Na most már, ha valaki ebben az értelemben örménynek tartotta volna magát, akkor teljes bizonyossággal örményül íratta volna saját sírjára a feliratot, ha nem is másért, hát hogy rokonai anyanyelvén

tudják olvasni a megboldogult kilétét. Kérdésként feltehető, hogy a latinul miséző magyar papokkal a köznép miért nem beszélt latinul? - hát azért, mert nem tudtak latinul, mint ahogy az „örmények” se tudták beszélni az épp illetékes papjukkal a számukra idegen, újkori örmény nyelvet! - A csángó-magyarok is elmennek évente a csíksomlyói búcsúra, de az itt elhangzott prédikációnak csak 25 %-át értik meg, pedig hát magyaroknak vallják magukat !

Ha arra gondolunk, hogy a legelső örmény menekülés „Ani” fővárosból 1062-ben történt az oroszországi Izaszláv hercegség területére és ez közel kb. 20.000 örmény menekültet érintett s akik többet sose tértek vissza régi hazájukba, akkor sokkal jobban megértjük, hogy milyen változás történt ezek nyelvvel és mindazokéval is, akik valamivel később kényszerültek ugyancsak ilyen menekülésre a történelem fintora révén. Nem lettek mostohák hosszú ideig eredeti nyelvükhöz amit Aniból hoztak magukkal, de egy idegen környezetben került kis néptöredék szükségszerűen el kellett fogadja a nagyobb népesség nyelvi befolyását, amelyeknek hatása a különböző nyelvi dialektusokban mutatkozott meg annak függvényében, hogy milyen népekkel voltak hosszabb ideig gazdasági vagy éppen politikai függőségben.

A fent említett első menekültek például Kiev, Kamieniec Podoloski és Lemberg vidékén kaptak végleges letelepedést és ők az ún. örmény-tatár nyelvjárást beszélték amely olyannyira hivatalos volt, hogy ők az anyakönyvekben is ezt használták. (lásd dr.Friedrich v.Kraeltitz-Greifen-Horst: „Sprachprobe eines armenisch-tatarischen Dialektes in Polen” - Wien 1912). Ezt a nyelvet beszélték egészen a XVII. sz. közepéig, amikor ezt felváltotta az újkori örmény nyelv ún. nyugati változata, amelyet elfogadtak és az iskolákban is bevezették oktatásra. Természetesen, hogy azok az örmény menekültek, akik a Krimi-félsziget északi részére kerültek az 1239-ben kezdődő menekülés eredményeképpen (a valamikori Etelköz délnyugati részére), ezek török népekkel kerültek kapcsolatba és így az idők folyamán ezek számára megint más dialektus alakult ki, amit aztán ebben a formában hurcoltak magukkal a további vándorlásaik során Moldvába is. Az itt élő népek, akik nagymértékben befolyásolták a vándorló örmények eredeti nyelvezetét, azok a **kunok**, **törökök** és **karaimok** voltak. Ebből adódólag a kialakult örmény-kipcsák nyelvnek több változata is létezett és nem tudni, hogy őseink ennek melyikét használták!

Hogy milyen mértékben hatottak az eredeti örmény nyelvre, azt olyan szavakon (fogalmakon) lehet bemutatni, illetve inkább egy olyan összehasonlítást lehet végezni különböző gyakori szavaknál, melyek egyértelműen ebben a környezetben alakultak ki és spontán módon kerültek az örmény nyelvbe.

Elemezzük a leghasználatosabb szavakat (fonetikus átírásban) az akkori beszélt dialektusból annak bizonyítására, hogy miután ezeket átvették és bekerültek a mindennapi használatba, az ennek megfelelő örmény szavak kiszorultak a szóhasználatból és egy rövid emberöltő után már feledésbe is mentek:

---„isten”	- örmény: tengri/	-kun: tengri/	-török: tanry/
---„mosni”	-örmény: juvma/	-kun: juuarmen/	-karaim: jumak/
---„és”	-örmény: da/	-kun: da/	-török: ve/
---„bűn”	-örmény: jazyk/	-kun: jasik/	-karaim: jazuk/
---„szent”	-örmény: ari/	-kun: ary/	-török: ary/
---„egyedül”	-örmény: jalgyz/	-kun: jalgiz/	-török: jalynyz/



---„úr”	-örmény: bij/	-kun: beg/	-török: bej/	-karaim: big/
---„rossz”	-örmény: jaman/	-kun: iaman/		
---„hogy”	-örmény: necik/	-kun: necic/	-tatár: nicek/	
---„szó”	-örmény: soz/	-kun: sös/	-török: söz/	
---„ítélet”	-örmény: jargu/	-kun: jargu/	-karaim: jarguc/	
---„igazság”	-örmény: konuluk/	-kun: qonu/		
---„szeretni”	-örmény: sovma/	-kun: sövmäk/	-török: sevmek/	
---„-ra,-re”	-örmény: usd/	-kun: ustun/	-török: üst/	
---„fehér”	-örmény: ak/	-kun: ak,ac/	-török,karaim: ay/	
---„belső”	-örmény: karn/	-kun: karin/	-török: karn,karyn/	
---„adni”	-örmény: berma/	kun: berma/	-török: vermek/	-karaim:birnek/
---„tanulni”	örmény:ovratma/	kun:ovretmis/	-török:öjretmek/	-karaim:ögretmek/
---„vér”	-örmény: kan/	-kun: kan(can)/	-török,karaim: kan/	
---„nyelv”	-örmény: til/	-kun: til/	-török: dil/	-karaim: til/
---„ajak/száj”	-örmény: agyz/	-kun: agis/	-török: agy/	
---„kiszámít”	-örmény:sunma/	-kun:sunarmen/	-karaim:sonmak/	-tatár: sunmak/
-- „mind/egész”	-örmény: butov/	-kun: butun/	-török: бүтүн/	-karaim: böteö/
---„jó”	-örmény: jaksi/	-kun: yacsi/	-karaim: jahsi/	-azerb.: jahci/
---„szándék”	-örmény: erk/	-kun: erk/		
---„bika/ökör”	-örmény: oguz/	-kun: ogus/	-török: öküz/	
---„én”	-örmény: men/	-török: beni/		
---„-val,-vel”	-örmény: bila/	-kun: bile/		
---„látni”	-örmény: korma/	-török: gjörmek/	-karaim: körmek/	
---„titok”	-örmény: japuk/	-karaim: jabug/		
---„értelem”	-örmény: akyl	-török: akyl/		
---„lenni”	-örmény: bolma/	-török: olajym/		
---„több”	-örmény: artyk/	-török: arty/		
---„arc”	-örmény: iuz/	-török: jüz/		
---„új”	-örmény: jangi/	-török: jenilemek/		

Az alábbi példákon keresztül az avatatlan szemlélő számára is világossá válik, hogy az itt felsorolt kölcsönszavak egyértelmű bizonyítékai egy olyan ún. „örmény-kipcsak”-dialektusnak, amelyet az ott élő örmények akkor beszéltek, ezt hozták magukkal 1668-ban és amely a XVII. sz. végén eltűnt. Ennek a beszélt dialektusnak az eltűnése természetesen akkor történt, amikor az örmények már rég Erdélyben éltek. Helyébe próbálták meghonosítani az ún.(újkori) nyugati-örmény nyelvet egy ideig, amely az újkori örmény nyelvnek egyik változata volt. Ezt beszélték azok a papok is, akik Erdélybe az örmény nyelv tanítására vállalkoztak. Ők már ezen az élő örmény nyelven nőttek fel és sajátították el kiképzésüket. Lehetne állítani, hogy moldvai tartózkodásuk alatt a környezet csak elhanyagolható mértékben befolyásolta a magukkal hozott nyelvi dialektust. Gyakorlatilag ők ezzel az örmény-kipcsak nyelvvél kerültek Erdélybe, ahol későbbben ugyan az élő örmény nyelvet megpróbálták elfogadni és meghonosítani, de ez utólag (a papok kivételével) nem hozott eredményeket. Csak időszakos iskolai szinten voltak eredményei, de a széles hétköznapi beszédben annál kevésbé. Így aztán a XIX. sz. végével feladták a nyelvi kötődésüket, amely ősi értékeik egyik hordozója volt. Meg kell jegyezni, hogy ez a feladás

egyáltalán nem járt semmilyen lelki traumával, mert a régi dialektust már nem beszélte senki és a számukra új nyugati-örmény nyelv természetszerűleg idegen volt, tehát ezt ők is az iskolákban kellett volna elsajátítsák, vagyis ez úgymond nehézkes, idegenszerű nyelv lett volna mindannyiuk számára.

Még érdekességképpen megemlíthető Pater Áginián kutató jellegű utazása is, aki az 1930-as évek végén a lemergi egyetem könyvtárában kutatva megtalált egy kéziratot amely egy örmény-kipcsak szótár (B.U.n°51) volt és talán ennek alapján adták ki 1961-ben Varsóban E. Tryarski szerkesztésében a „*Dictionnaire armeno-kiptschak d`après trois manuscrits des collections viennoises*” c. egyedi szótárt.

Csupán úgy mint íráshoz- és nyelvhez kötődő érdekességet említhessük a még mindig tisztázatlan magyar rovásírás eredetét is, amely Anonymus szerint a Balk (így ejtették ki az akkori örmény szóhasználatban) nevű hun törzstől származott és ez nem volt más mint az arameus írás egyik keleti változata. A térség legrégebb írásmódja tehát az innen származó rovásírás lehetett, amelynek elterjedtsége azt mutatja, hogy ez egy általánosan ismert írásmód volt a környező népek körében is. Csupán magunk meggyőződésére kell megnézni a régi örmény anyakönyvek írásait az 1750-es évekből és összehasonlítani őket az ősmagyar rovásírás néhány elemével, ahol némelyikénél máris enyhe hasonlatosságot vélünk felfedezni köztük, még ha nem is azonos a betű alakja utáni és a betű igazi jelentése szerinti értelmezés (lásd internetes cím: [www.2.4dcomm.com/millenia/torten1.htm](http://www.2.4dcomm.com/millenia/torten1.htm)). - A XX. sz. elején számos tanulmány foglalkozott ezzel a kérdéssel, amelyeket majd ismertetünk a könyv ezzel foglalkozó fejezetében mint könyvészeti forrásmunkákat. Ezen forrásmunkák világosan rámutatnak arra és teljesen világossá teszi, hogy az évszázadokon keresztül diaszpórában élő őseink valóban egy kipcsak-török nyelvvaltozatot beszéltek, ami ma nem nagyon érthető a kései magyarörmény leszármazottak számára. Ezzel a történelmi valósággal azonban szembe kell nézni és a továbbiakban nem ildomos senkit nosztalgia-, vagy más alapon olyan magyarázatokkal áztatni, amely őseink tiszta örmény nyelve mellett tenné le a voksot. Ami félreértésre okot ad az az, hogy a 19. és 20. században az Erdélyben még működő örmény nyelvű iskolákban már mindenütt csak az újkori nyugati örmény nyelvet ismerték és tanították (és csak ez maradt meg a közelmúltat ismerők számára is). A mai élők is csak olyan információnak lehettek birtokában, amit közvetlenül a szüleiktől, nagyszüleiktől hallottak, akiknek csak a mostani élő nyelv tapintható, míg a másik elfelejtett régi nyelvről ugyan ki tudott volna ennyi viszontagságos küzdelem után.

Be kell látni, hogy egyikünk őse sem volt nyelvtudós, de egyáltalán ki foglalkozott volna ennek a kérdésnek tárgyilagos feltáráásával, ami esetleg rossz fényt vetne a most élő elfogult szemléletű utódok eddig kialakított nézeteire, egyéni elvárásaira!?